

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
ЎЗБЕКИСТОН ГЕОГРАФИЯ ЖАМИЯТИ

ЖИЗЗАХ ДАВЛАТ ПЕДАГОГИКА ИНСТИТУТИ

**«ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОНДА ГЕОГРАФИЯ ФАНИ ВА
ТАЪЛИМИДАГИ МУАММОЛАР»**

Республика илмий-амалий конференцияси

МАТЕРИАЛЛАРИ

Жиззах, 18 июнь 2022 йил

Использованная литература:

- Басик С.Н. Общая топонимика. – Минск: БГУ, 2008. – 168с
- Жучкевич В.А. Общая топонимика (учеб.пособ. для ВУЗов.).-Минск; Высшая школа, 1980.-288 с.
- Мурзаев Э. М. Топонимика и география. – М: Мысль, 1995.
- Поспелов Е. М. Топонимический словарь. Астрель, АСТ, 2005 - 230с.
- Поспелов Е. М. Географические названия мира. Топонимический словарь. АСТ, Астрель, Русские словари, 2002 - 512 с.

ҚАШҚАДАРЁ ВИЛОЯТИНИНГ БАЪЗИ ГЕОГРАФИК ЖОЙ НОМЛАРИ

Намозов Жўрабек Абдуазизович

Тошкент вилояти Чирчиқ давлат педагогика институти
География фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент

Тошмуродова Саодат Эштемир қизи

Тошкент вилояти Чирчиқ давлат педагогика институти
Магистрант

Эргашев Фахриддин Ўралбой ўғли

Тошкент вилояти Чирчиқ давлат педагогика институти
Магистрант

Аннотация: Мақолада Қашкадарё воҳаси ва унинг атрофларида кўнғирот, мангит ва бошқа уруғларининг вакилларининг яшаган даврлар ҳақида ва ойконимлари, оронимлари, гидронимлари, сув объектлари, вилоятнинг қисқача топонимик жой номлари ҳақида қисқача маълумотлар келтирилган.

Калим сўзлар: Вилоят, туман, ҳудуд, сарой бачча, тоғ булок, дарё, сой, сув, тоғлар ўсимлик, уруғ, мангит, қабила.

SOME GEOGRAPHICAL LOCATION NAMES OF KASHKADARYA REGION

Annotation: The article provides brief information about the period of the Kashkadarya oasis and its environs by the representatives of the Kungrad, Mangit and other tribes, as well as the names of oikonyms, oronyms, hydronyms, water bodies, short toponymic places of the region.

Keywords: Region, district, territory, palace garden, mountain spring, river, stream, water, mountains plant, seed, mangit, tribe.

Қашкадарё вилояти майдони жихатидан республикада йирик вилоятлардан бири. Вилоят республиканинг жануби шарқида, Қашкадарё хавзасида жойлашган, шарқидан Ҳисор ва Зарафшон тизмалари ўраб туради. Маъмурий маркази - Қарши шаҳри. Қашкадарё воҳаси қадимий маданият марказларидан биридир. Аҳолисининг асосий қисми ўзбеклар, шунингдек, тожиклар, туркманлар ва бошқа миллат ва элат вақллари ҳам учрайди. 20-асрнинг бошларигача ҳозирги Қашкадарё вилояти ҳудудида яшаган аҳолининг кўпчилиги уруғ-аймоқларга бўлинар эди. Масалан, Қарши шаҳри ва унинг атрофларида мангит, сарой, ковчин, қатағон, кутчи, қипчоқлар, хитой, қирқ юз

қабилалари, Шахрисабз ва унинг атрофларида кенагас, сарой, қутчи, турк, қатағон, қалмоқ, қангли, чуют, қиёт, қўнғирот, можор, манғит, митан, мўғул, найман, саёт қабилалари, Ғузор ва унинг атрофларида қўнғирот, манғит ва бошқа уруғларнинг вакиллари яшаганлар. Шунинг учун ҳам Қашқадарё вилояти топонимлари орасида этнонимлар катта ўрин тутди. Муболағасиз айтиш мумкинки, вилоят топонимиясида ўзбекларнинг кўпчилик уруғ-аймоқларининг номлари сақланиб қолган.

Ойконимлари – Вилоятда 1200 га яқин қишлоқ ва шаҳар бор. Ойконимлар орасида юқорида айтилгани каби, қabila-уруғлар ва уларнинг майда шахобчалари номлари катта ўрин тутди. Қашқадарё, шунингдек, Сурхондарё этнонимларининг бошқа ҳудудлардаги уруғ-аймоқлар номларидан фарқи шундаки, кичик уруғлар ва уларнинг шахобчаларининг номлари орасида бачча (ўғли) этнонимик термини кўп учрайди: ахсақбачча, боқибачча, лулибачча, муллабачча, муроббачча, неъматбачча, нодирбачча, норбачча, пўлатбачча, шашбачча, эрбачча, эшбачча, ўрозбачча, ҳожибачча. Шу билан бир қаторда этнонимларнинг -ли қўшимчаси -ни шаклида талаффуз қилинади: жилонни, кўктўнни, октўнни, қоратўнни. Этнонимларда, умуман топонимларда шевавий тафовутлар яққол кўзга ташланади: жаловли (яловли), жайилма (ёйилма), жилонтамғали (илонтамғали), жобу (ёбу), жилғинли (юлғунли), жорма (ёрма), жуз (юз) ва б.

Чигатой – антропотопоними ва этнотопоними вилоятда Чагатай, хатто Чақатай шаклларида учрайди. Кўпчилик хорижий мамлакатларда Чингизхоннинг иккинчи ўғлининг исми ва Чигатай улуси халқи Чағатай шаклида ёзиб келинади. Темурийларнинг Шайбонийларга қарши кураши даврида Моворауннахрнинг ҳам туркий, ҳам форсий тилли аҳолиси чагат ойлари дейилган. Ўзбекистон ва Тожикистоннинг жанубий туманларида тожик тилли чагатайлар ҳозир ҳам бор. Самарканд вилоятида ҳам Чагатай деган қишлоқлар бор эди; улар ҳам Чигатай қилиб ўзгартирилди. Тожикларда чагатайи деган қадимги пойафзал бўлган экан. Демак, бу антропотопонимни синчиклаб текшириш керак бўлади.

Оронимлари – Вилоят Қашқадарё хавзасида ва **Помир-Олой тоғларининг** ғарбий чеккасида жойлашган. Худудининг кўпчилик қисми текислик - шимоли-шарқда *Китоб-Шахрисабз текислиги*, Қашқадарёнинг ғарбида **Ғузор текислиги**, шимоли-шарқда **Қарши чўли**, жанубда **Нишон чўли** ва жануби-ғарбида **Сандикли қумли чўли** бор. Шимоли-шарқ ва жануби-шарқдан чўллари **Зарафшон тизмасининг** тармоқлари (Қоратепа, Қақиликалон тоғлари) ва **Ҳисор тоғ тизмасининг** **Яккабоғ, Эшакмайдон, Кўкбулоқ Чакчар Қорасирт, Дехқонобод тоғлари** ўраб туради. Бу тоғлардан ҳар бири яна бирқанча тизмаларга, тармоқларга бўлиниб кетади; тоғлар орасида бирқанча водийлар, даралар бор; чўкқиларсиз, доволарсиз тоғларни тасаввур қилиб бўлмайди.

Оронимлар ҳақида сўз кетганда, авваламбор рельеф шакллари номлари таркибида учрайдиган оронимик терминлар ҳақида гапириш керак бўлади, чунки, бундай сўзлар оронимларнинг турини кўрсатадиган индикаторлар - даракчилардир. Шуни айтиш керакки, топонимлар бир қанча ҳолларда адабий тил нормасига бўйсунмайди, шевавий шаклларда талаффуз қилинади; масалан, адабий тилдаги тоғ термини баъзи жойларда тоғ шаклида талаффуз қилинади: **Етимтов** (Камаши тумани), **Какликтов** (Яккабоғ тумани), **Косонтов** (Косон тумани), **Оқбоштов, Оққўлтов, Оқработтов, Сакиртов, Сейпилтов, Қайпалтов, Қизилтов, Қўнғиртов** (Дехқонобод тумани), **Чолтов** (Камаши тумани), **Қирқтов** (Китоб тумани), **Қўнғиртов** (Чирокчи

тумани); тоғ термини фақат икки ороним - **Қоратоғ** ва **Қўрғонтоғ** (Шахрисабз тумани) таркибида учрайди. Айрим турган “тоғ” ёки “қоя” маъносидаги тош термини **Туятош** (Дехқонобод тумани), **Угуртош** (Чирокчи тумани), **Яктош** (Китоб тумани) оронимларини ҳосил қилган; **Оқбулоқгаза**, **Сўригаза**, **Қизилгаза** (Қамаши тумани) оронимлари таркибидаги *газа* индикатори “тоғ қирраси” маъносида республикада кўп учрайди. “**Кемтик**” (камтик) маъносида кам термини тоғ тизмасининг кўпинча йул ўтадиган пастроқ қисмини билдиради: **Дарвозакам** довони, **Эгаркам** тоғи (Шахрисабз тумани), шу тумандаги **Кам тоғлари**. *Бел* термини “довон” маъносида бир неча марта такрорланади: **Музбел**, **Қорабелтов** (довон, Шахрисабз тумани), **Ўртабел** (довон, Миршикор тумани). *Ақба* (арабча) “довон”, тоғ йули демакдир: **Калонақба** “катта довон” (Китоб тумани), **Оқбойкалон** довони (Қамаши тумани) ҳам айнан уша маънода, бунда фақат олдин термин, кейин сифат келган: **Акбаи калон**. Ороним индикаторлардан “тоғ орқаси”, “тоғ елкаси” маъносидаги сирт (**Қорасирт тоғи**, Дехқонобод тумани), “пастроқ, тоғларнинг чағиртошли офтобруй ёнбағри” маъносидаги *чағат* (**Қорачағат тоғи**, Дехқонобод тумани), “узунасига чўзилган баландлик” ни билдирган *қир* (**Қорақир тоғи**, Нишон тумани), “тоғ тармоғи”, “дара” маъносидаги қўл **Оққўлтов** тоғи, Дехқонобод тумани, **Учқулсой жарлиги** - Ғузор тумани) терминларини айтиб ўташ мумкин.

Вилоят оронимларини ҳосил қилган терминлардан бири қоқ индикаторидир. Географик адабиётда қоқ, деганда кўпинча чўллардаги ёғин суви тўпланадиган қўлмақлар назарда тутилади. Тоғларда ҳам қоқ бўшлиқларида, ўйикларида қор-ёмғир сувлари тўлиб қоладиган чуқурлик **қоқ**, (тош қоқ) дейилади; чуқурроқ қоқларнинг суви ёзнинг ярмигача туриши мумкин (теварак-атрофдаги жониворлар ана шундай қоқлардан сув ичади).

Кўпгина оронимлар тушунарли бўлса метафорик-мажозий маъноларда келади: **Белисник**, тоғ (Ғузор тумани) “ўрта қисми паст тоғ”, **Етимтов** (Қамаши тумани) - “ёлғиз тоғ”, **Жахоннамо** тоғ (Дехқонобод тумани) “тоғ тепасидан гўё бугун дунё кўриниб турадиган тоғ; **Ичаксой** жари (Яккабоғ тумани) “ичакдай узун, иланг-биланг жар”, **Саксондара тоғи** (Нишон тумани) - “сердара, даралари кўп тоғ”, **Осмонбулоқ тоғи** (Дехқонобод тумани), “тоғ тепасидага булоқ”, **Хонтахта тизмаси** (Қамаши тумани) “усти супадай текис тоғ”, **Элликбош тизмаси** “*серчукқи тоғ*” (Дехқонобод тумани).

Хайвон номлари билан аталган тоғлардан **Дўлтали тоғи** - *дўлта ёки дўлтабўри* - “сиртлон” (Муборак тумани), **Захчахона** тизмаси (Шахрисабз тумани), **Какликтов** (Яккабоғ тумани), **Харқуш довони** (“Эшак улди”, Дехқонобод тумани), **Чивирткали тоғи** (чивиртка-чигиртка, малах, Дехқонобод тумани), **Эшакмайдон довони** - “эшак ҳам ўтиб кетадиган текис довон” (Қамаши тумани).

Вилоят худудидаги оронимлар орасида ўзбек халқи тарихи ва маданияти билан ботиқ номлар ҳам бор. Масалан, Самарканд билан Шахрисабз шаҳри орасидаги Тахтақорача довонидан кимларгина ўтмаган; унинг номи ҳам киши эътиборини тортади. В.В.Бартольд довон Темурнинг 1398 йилда қурилган Тахтақорача деган сарой номи билан аталган дейди. Довон **Тахта Қорача**, **Инмакданаки** деб ҳам аталган. Оронимнинг этимологияси ҳамон маълум эмас.

Бойбурисой деган сойлик (Муборак тумани) нега “Алпомиш” достонининг бош қаҳрамонларидан бирининг номи билан аталган? Топонимияда бундай жумбоқлар кўп. Дехқонобод туманидаги бир тизма тоғ **Итбахмасбел** деб аталади. “Бу тоғга ит ҳам

боқмайди, қарамайди, узок,” деганимикин ёки бу бирон уруг-қабила номимикин? Қирғизларнинг чекирсаёк қабиласи таркибида *итбоқмас* деган уруг бўлган экан. Умуман олганда бутун республикада бўлгани каби Қашқадарё вилояти оронимлари орасида ҳам синчиклаб текширилиши, тадқиқ қилиниши керак бўлган, этимологияси номаълум оронимлар анчагина учрайди. Бундай топонимлар, форс тили ёрдамида ҳам аниқдаб бўлмайдиган қадимги, чунончи суғдий номлар бўлса керак.

Гидронимлари – Вилоятнинг энг катта дарёси **Қашқадарё**, унинг ирмоқлари - **Жиннидарё, Оксув, Танхоздарё, Ғузордарё**; Қоратепа тоғининг жанубий ёнбағридан йигирмага яқин сой оқиб тушади (**Шуробсой, Макридсой, Оёқчисой, Қалқамасой** ва б.). Сув номлари ҳақида гап кетганда биринчи галда Қашқадарё гидронимининг этимологияси эсга келади. **Қашқа** компонентли топонимлар бир-биридан фарк қилади. - ўсимликсиз баланд қўм тепаликлари; *қашқатеп*а – ёлғиз баланд тепалик; *қашқасув* - тиник тоғ суви; *қашқайул* - тик тоғ йўли. Шахрисабз туманида бир сой **Қашқабулок** деб аталади. Зомин туманида ҳам **Қашқабулок** деган чашмалар бор. Масалан, шу тумanning Қорамозор қишлоғи ёнида **Қашқабулок** тоғ тепасида яхлит тош тирқишидан чикиб ётибди. Демак, бу ерда қашқабулок – “тиник, тоғ сув”.

Қашқадарё гидронимининг келиб чиқишини олимлар бошқачарок изоҳлайдилар. В.В.Бартольд Қашқадарё гидроними қадимги Кеш (тўғриси - Қаш): ҳозирги Шахрисабз номининг фонетик жихатдан ўзгариши оқибатидир деб ёзган эди. Демак, бу дарё аввал Кеш (Қаш) дарёси деб, Амир Темур даврида Хашка (Хашқаруд) деб аталган ва кейинчалик **Қашқаруд**, нихоят Қашқадарё бўлиб кетган.

Гидронимлар таркибида қашқа терминидан ташқари *аччи, шўр, тахир* (Аччисой, Дехқонобод тумани), *булок, дарё, қўл, сой, сув, чашма, ширин, шўр, қудуқ* каби гидронимик индикаторлар кўплаб такрорланади.

Сув объектлари орасида эл-элат, уруг-аймоқ номлари билан аталган гидронимлар учрайди: Араббанд (дарё, Чирокчи тумани), Азлартепа (қудуқ, Чирокчи тумани), Миришкор (канал, Миришкор тумани), Пўлоти (канал, Косон тумани), Чимбой (сой, Қамаши тумани), Ҳезалак (сой, Чирокчи тумани); ўсимлик номларидан таркиб топган гидронимлардан Зиркбулок, (Дехқонобод тумани), Иргайлик (сой, Қамаши тумани), Чинорсой (Китоб тумани), Юлғунли (сув омбори, Миришкор тумани) қабилаи айтиб ўтиш мумкин. Мажозий (метафорик) гидронимлар ҳам учрайди: Жиннидарё (Китоб тумани), Йутансой (йутандой-сулоқмондай, “катта, ўлкан”, Китоб тумани).

Қамаши туманидаги **Мамарли** гидроними диққатга сазовордир. Мумтоз адабиётда *мамар* “кечик”, “сув йули” маъносини англатади. Бир канча дарё-сойлар номларини махсус тадқиқотсиз изоҳлаб бўлмайди. Бундай жумбок номлар топонимиянинг ҳамма соҳаларида, ҳамма жойларда ўчрайди.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Қораев С. Ўзбекистон вилоятлари топонимлари. - Т.:Давлат илмий нашриёти, - 2005.
2. Мадрахимов З. Тарихий топонимика. - Т.:Наврўз" нашриёти - 2017.
3. www.wikipedia.com.

Niyozova H.Y. Qizilqumning mahalliy suv zahiralari va ularning tasnifi.....	474
Alimardonov L.G'. Qashqadaryo daryosi oqimining shakllanishiga gidrometeorologik omillarning ta'siri.....	478
Ergashev A.H. Mengliboyeva F.B. Global iqlim o'zgarishining iqtisodiy va ijtimoiy geografik muammolar.....	483
Юлдашов А.У., Тоймбоева Д.А., Товбоев Ғ.З. Ўзбекистоннинг ер-сув ресурсларидан оқилона фойдаланиш.....	488
Uroqova F.A., Nurmatov R.M. Qashqadaryo viloyati suv omborlarining geografik.....	495
Зикиров Б. Я., Суюнов З.Р. Жиззах вилояти йирик сув ҳавзаларининг атроф ландшафтлар микроклимига таъсири.....	498
4-SEKSIYA.GEODEZIYA VA KARTOGRAFIYA, TOPONIMIKA VA GEOGRAFIK TERMINSHUNOSLIK YO'NALISHI BO'YICHA	
Аббасов С.Б., Валиева Ш.И. Географик объектларнинг топонимик таснифи ва уларни гуруҳлаштириш масалалари.....	502
Fozilova D.Sh., Burxonov M.B. Landsat-8 sun'iy yo'ldoshi tasvirlari asosida chorvoq suv ombori sathining monitoring.....	506
Миракмалов М.Т., Ҳакимов Қ.М., Авезов М.М. Жиззах ва Сирдарё вилоятлари топонимларининг табиий географик хусусиятлари ва тарқалиш қонуниятлари.....	507
Авезов С.А., Гулимматов И.Б., Каримов Ж.А., Матякубов М.М. Кўчмас мулк объектларини давлат рўйхатидан ўтказишда ва янгилашда ГАТ маълумотлар базаларининг имкониятларидан фойдаланиш.....	514
Сейтнийязов К.М. Некоторые вопросы трансформации географических названий.....	519
Намозов Ж.А., Тошмуродова С.Э., Эргашев Ф.Ў. Қашқадарё вилоятининг баъзи географик жой номлари.....	521
Авезов М.М., Миракмалов М.Т. Бухоро вилояти географик номларининг ўрганилиши.....	525
Raupova N., Allanazarov O. Kadastr kartalarini shakllantirishda zamonaviy gat texnologiyalari.....	529
Пренов Ш.М., Рахимова З.И., Саидахматов Ғ.Т. Маданий мерос объектлари ва туризмни гат да харитага олиш масалалари (Хоразм вилояти мисолида).....	532
Нормуродова Ҳ.Ў. Қашқадарё вилояти топонимларининг табиий географик хусусиятлари.....	537
Meyliyev I.A., Rahmonov D.N. Ma'muriy-hududiy birliklar chegaralarini belgilash, yer resurslarini xatlovdan o'tkazish ishlarini tashkil etish va bajariladigan ishlar tartibi.....	540